

Transformácia slovenskej ľudovej rozprávky do prostredia akusticko-auditívnej komunikácie

Lenka Regrutová, Filozofická fakulta PU, lenkareg@gmail.com

Kľúčové slová: slovenská ľudová rozprávka, detský percipient, rozprávka na dobrú noc v rozhlase, intersemiotická transformácia

Key words: Slovak folk tale, children as percipient, bedtime stories on Radio, intersemiotic transformation

Jedným zo zdrojov poznania slovenskej ľudovej rozprávky je aj auditívne spracovanie tohto žánru, v ktorom sa jednotlivé znaky postupne transformujú do príslušných kódov. S uvedeným prenosom súvisí termín adaptácia, ktorý sa používa vo viacerých významoch: vyjadruje sa ňou „prenos alebo premena diela z jedného druhu (žánru) na iný; dramaturgická úprava textu (napr. reorganizácia príbehu, redukcia počtu postáv a dejísk); preklad, ktorým sa adaptuje východiskový text v novom kontexte jeho recepcie; prispôsobovanie štruktúry pôvodného diela novému umeleckému zámeru“ (Pavis, 2004, s. 26; Vlašín, 1984, s. 226). V praxi sa ním označuje, na rozdiel od dramatizácie, aj transformácia neliterárneho umeleckého druhu (napr. rozhlasová, televízna adaptácia). Výsledkom dramatizácie je dramatický text so samostatnou literárnou hodnotou, adaptácia v sebe zahŕňa aj technickú potrebu zaznamenanú v scenári a prítomná literárna hodnota sa javí ako sekundárna.

V procese adaptácie sa pracuje aj s pojmami preklad a transformácia. R. Jakobson (1959) rozlišuje intralingválny, interlingválny a intersemiotický preklad označujúci také preloženie významov komunikátu z jedného semiotického systému, aby sa výberom a kombináciou vhodných znakov z iného semiotického systému získal význam totožný s významom prekladaného. Keďže ide o rozdielnosť znakov u oboch systémov, ide vždy o jedinečné čítanie zo strany percipienta. Markiewicz (pozri Málek, 1993) vymedzuje, okrem uvedených, aj štylistický preklad a transformácie rozdeľuje na tematické (napr. kondenzácia, eliminácia, modifikácia) a generické, obsahujúce vnútrožánrové, žánrové, druhové a mediálne transformácie. Dramatizácia často predstavuje kombináciu uvedených transformácií (napr. druhovej a mediálnej). Zmene znakového charakteru diela pri dramatizovaní nedramatickej predlohy zodpovedá termín I. Osolsobého (1992) intersemiotická transformácia (resp. intersemiotický prenos). Okrem konštantnej štruktúrnej premeny (zmena dvoch znakových systémov) sú potrebné aj viac premenlivé zmeny v ideovo-tematickej rovine diela, kedy dochádza k aktualizácii a individuálnej konkretizácii (zo strany autora aj príjemcu, vplyvom meniaceho sa historického a spoločenského kontextu), ale aj ku skracovaniu, eliminovaniu, selekcii a ďalším zmenám prototextu. Charakter a rozsah transformačných zásahov vplýva na rozlíšenie dramatizačných prístupov. Zjednodušene povedané, ide o tesnejší alebo voľnejší vzťah k predlohe, ktorý predstavuje snahu o doslovný prepis pôvodného diela („reprodukcia literárnej predlohy“) alebo voľnú inšpiráciu motívom, myšlienkou, postavou (adaptácia na motívy, voľná adaptácia, parafráza, variácia na predlohu) s rôznymi prechodovými pásmami (Mrlian, 1989, s. 17).

Uvedené termíny možno aplikovať aj na oblasť slovenskej ľudovej rozprávky transformovanej do rozhlasového prostredia. Východiskový text v našom prípade predstavujú jej literárne spracovania, ktoré prenosom do akusticko-auditívneho znakového systému nadobúdajú charakter samostatných textov vyžadujúcich si špecifickú percepciu. Po selekcii literárneho textu ľudovej rozprávky (v sledovaných prípadoch ide o texty P. Dobšínskeho) začína proces jej dramatizácie, resp. adaptácie do nového prostredia. Dôležitú úlohu tu

zohráva spolupráca upravovateľa (príp. scenáristu, dramatikára) a dramaturga, ktorí určujú základné obsahové a formálne parametre nového textu s vedomím jeho semiotických aspektov, ako aj s vedomím potenciálneho príjemcu. V prípade transformácie ľudovej rozprávky ide prevažne o detského príjemcu, no univerzálnosť tohto žánru ho často znemožňuje presne vekovo ohraničiť. Proces kódovania pokračuje prenosom signálu prostredníctvom technických zariadení (snímacia, záznamová, vysielacia technika). Rozhlasové, resp. televízne dielo sa potom dostáva k heterogénnemu publiku, ktoré ho postupne dekóduje, čím sa završuje základný komunikačný proces (vychádzame z modelu komunikačných stupňov Á. Král – J. Sabol, 1989). Tvorba a recepcia mediálneho textu si tak vyžaduje znalosť a rešpektovanie jeho základných atribútov. Pri ich opise možno vychádzať zo schémy komunikačnej situácie: niekto komunikuje „istým spôsobom niekomu niečo s istým účinkom“ (F. Čermák, 2007, s. 18, 19). Médium, ktoré sa pri mediálnej komunikácii kladie medzi expedienta a percipienta, ovplyvňuje aj kategóriu času a priestoru. V prípade tvorby, vysielania a príjmu rozhlasovej rozprávky ide o rozdielnosť času vzniku a príjmu textu, ako aj priestorovú vzdialenosť tvorca a príjemcu, ktorého predstavuje publikum elektronických médií.

Recepciu textu ovplyvňuje aj charakter samotného média. V prípade rozhlasu má poslucháč k dispozícii „len“ jeden kanál s obmedzeným akustickým vnemom. Posilňuje sa tým pozícia tvorcov, ktorí majú väčšiu možnosť vplyvať na hierarchizáciu jednotlivých prvkov (napr. slovo, hudba, šum, ticho – ich sukcesívne, prípadne simultánne zaradenie do štruktúry textu). Audiovizuálny televízny text v tomto zmysle ponúka väčší priestor divákovi, ktorý sa v priebehu percepcie sám rozhodne, na čo upriami svoju pozornosť. Na druhej strane obmedzenosť akustického signálu poskytuje možnosť uplatniť a rozvíjať obrazotvornosť poslucháča, a tým v istom zmysle dotvoriť text.

Súčasná doba masmédií umožňuje počutý, resp. sledovaný text zafixovať prostredníctvom záznamovej techniky. Percipient má tak po splnení základných podmienok (záznamová, vysielacia technika) príležitosť vrátiť sa k mediálnemu textu prakticky kedykoľvek.

Aj expedient sa v procese mediálnej komunikácie nachádza v špecifickom postavení, ktoré súvisí najmä s disponovaním väčšieho časového priestoru (v porovnaní s bezprostrednou komunikáciou). Tvorcovia rozhlasovej rozprávky tak postupne kódujú informáciu s ohľadom na ďalšie zložky komunikačnej situácie (kontext, kontakt, kód, médium). Vzájomný vzťah týchto zložiek je určujúci pre komunikačnú funkciu. Rozprávkový text posilňuje kognitívnu jazykovú funkciu (v porovnaní s komunikačnou), čím sa otvára priestor pre tvorivosť s uplatnením gnómickej (bližšie pozri Sabol, 1988).

Slovenská ľudová rozprávka v literárnej podobe predstavovala už od začiatkov rozvoja elektronických médií pomerne častý zdroj transformácie a stala sa jedným z dominantných žánrov tvorby pre detského poslucháča a diváka. Nástupom produkčných spoločností (okrem iného posilnili komerčný charakter rozprávkovej produkcie) sa tento materiál rozšíril a v súčasnosti majú percipienti možnosť výberu zo širokej ponuky rozprávkových titulov s rozličnou úrovňou textovej kvality.

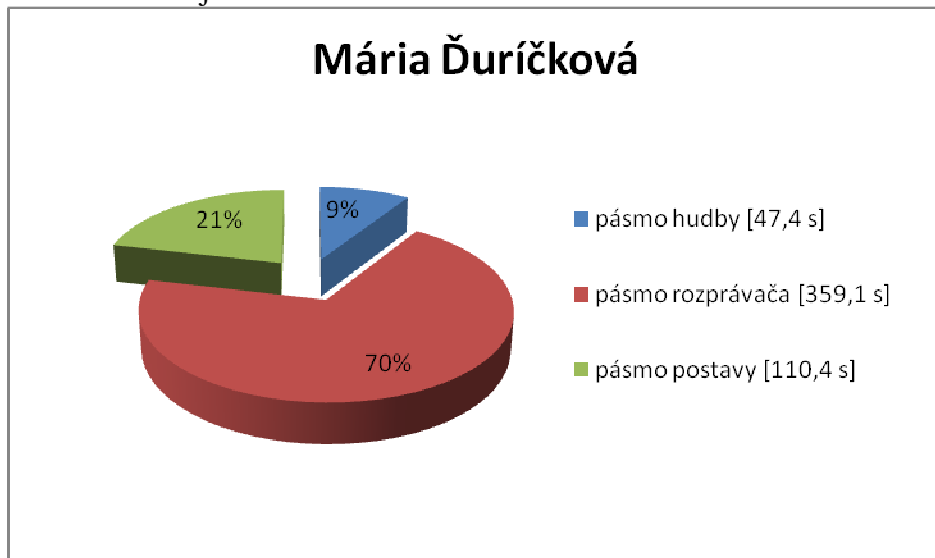
Mediálne texty, ktoré nám poslúžia demonštrovať špecifiká rozhlasovej rozprávky a mieru transformačných zásahov sme vybrali z pôvodnej tvorby Slovenského rozhlasu, a to najmä kvôli jej verejnému charakteru a všeobecnej dostupnosti. Archív Slovenského rozhlasu disponuje rozsiahlym materiálom danej oblasti s odlišnou formou spracovania. V našom prípade ide o monologické útvary s dôležitou funkciou interpretátora a skrátenou verziou textu. Do programovej štruktúry sa zaraďujú ako rozprávky na dobrú noc (súčasť vysielania od začiatku Slovenského rozhlasu, v programe uvedená ako relácia *Dobrá noc, deti*). V týchto útvaroch reč rozprávača a jednotlivých postáv vo väčšine prípadov zvukovo realizuje jeden interpretátor (väčšinou ide o skúsených hercov – V. Bálinthová, M. Prechovská, E.

Vašáryová, K. Machata, D. Jamrich, I. Rajniak a iní), ktorý vhodným využitím hlasovej modulácie napomáha percipientovi rozpoznať jednotlivé pásma (rozprávač, postava), a tým umocniť dramatickosť textu. Žáner rozprávky na dobrú noc sa, okrem iného, vyznačuje aj „výhovným akcentom, milým (často humorným) tónom a upokojujúcim záverom“ (Mrlan, 1990, s. 280), je určený najmä detským percipientom predprimárneho a primárneho vzdelávania, pričom primárnou funkciou je dieťa upokojiť a pripraviť na odpočinok.

Na jazykový charakter textu v podobe rozhlasovej rozprávky má intenzívny vplyv osoba upravovateľa, v našom prípade ide o úpravy P. Glocka a M. Ďuričkovej. Východiskom pre pozorovanie štruktúry rozhlasovej rozprávky a transformačných zmien sa stali prepisy (literárny scenár so záznamom dĺžky a frekvencie pásma hudby, rozprávača a postavy) dvanástich krátkych foriem rozhlasových rozprávok (päť v úprave P. Glocka a sedem v úprave M. Ďuričkovej).

V úprave siedmich vybraných titulov (údaje o jednotlivých tituloch pozri v Zozname interpretovaných rozhlasových rozprávok) od M. Ďuričkovej predstavovala priemerná dĺžka textu 517 s (8 min 37 s). Nasledujúci graf znázorňuje priemerné hodnoty jednotlivých pásem a ich percentuálne zastúpenie v rámci celku. Hudba sa v každom titule vyskytovala na začiatku a konci v podobe zvuky rozprávky na dobrú noc (produkcia Slovenského rozhlasu), plnila tak rámcovú a identifikačnú funkciu. Reč rozprávača dosahovala pri všetkých textoch danej skupiny najvyššie hodnoty, rozdiel sme zaznamenali v počte výskytov jednotlivých pásem (ide o pásmo rozprávača a postavy). Frekvencia pásem v rámci celku (pohybovala sa v hodnote 15 – *Jeleň zlatoparohý* až 61 – *O chudobnom mlynárovi*) vplývala aj na dĺžku pásma rozprávača, najdlhšie prehovory (1 min 44 s, 1 min 26 s, 1 min 30 s, 1 min 27 s - *Jeleň zlatoparohý*) sa tak nachádzali v tituloch s najnižšou frekvenciou a naopak. V rámci celku boli časovo najdlhšie pásma umiestnené najmä na konci, prípadne išlo o rovnomerné zastúpenie (na začiatku, v strede a na konci sme v rozprávke *Kráľ času* zaznamenali 45, 46 a 54 sekundové pasáže). Priemerne sa reč postavy vyskytovala 4-krát viac ako reč rozprávača. Relatívne krátke prehovory postáv (najvyššia hodnota 23 s) zvyšovali dynamiku textu, a tým pomáhali posilniť jeho dramatickú zložku.

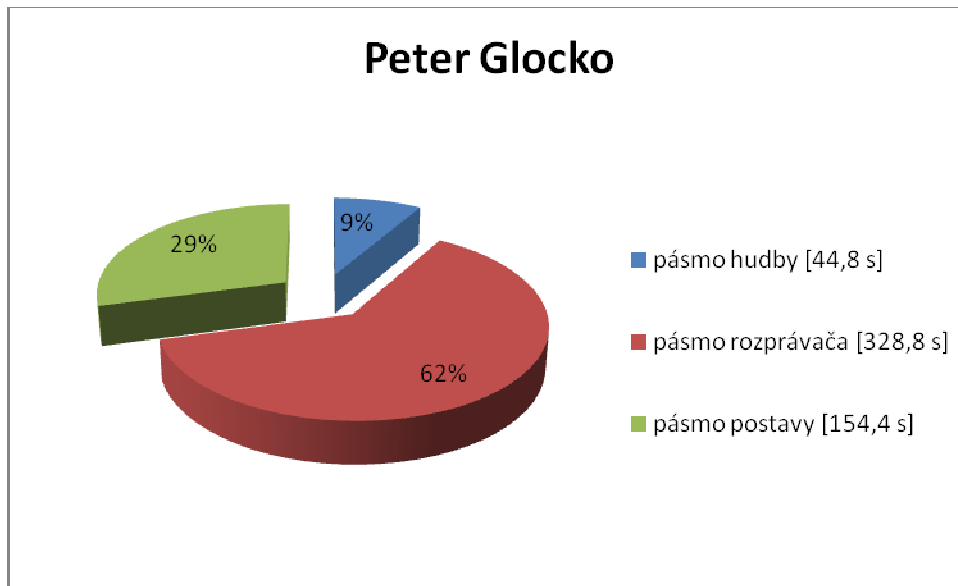
Graf 1: Priemerné hodnoty jednotlivých pásem krátkej formy rozhlasových rozprávok v úprave M. Ďuričkovej

Priemerná dĺžka piatich vybraných titulov v úprave P. Glocka dosahovala 528 s (8 min 48 s). Pásmo hudby aj v týchto prípadoch zastupuje zvuka charakteristická pre tento útvar.

Reč rozprávača s najvyššou hodnotou dĺžky vyjadrenej v sekundách sa s rečou jednotlivých postáv striedala v rozmedzí 25 až 61-krát, pričom sa opäť potvrdila tendencia výskytu dlhších prehovorov pri rozprávke s najnižšou frekvenciou pásem (*Kubove príhody* – frekvencia: 25-krát, reč rozprávača 1 min 11 s, 1 min 3 s, 2 min 24 s), pri zvyšných tituloch dosahovalo pásmo rozprávača nižšie hodnoty. V rámci celku boli dlhšie prehovory umiestnené najmä v strede a na konci zvukovej realizácie textu, posúvali dej výrazne dopredu (kondenzácia dlhších časových a deskriptívnych úsekov). Dramatický ráz pomohol zvýšiť výskyt postavy, v porovnaní s rozprávačom sa pásmo postavy vyskytlo v priemere 7,6-krát častejšie.

Graf 2: Priemerné hodnoty jednotlivých pásem krátkej formy rozhlasových rozprávok v úprave P. Glocka

Štruktúru rozhlasovej rozprávky na dobrú noc možno na základe uvedených analýz považovať za relatívne ustálenú (rozdiel v prípade dvoch spomínaných upravovateľov je minimálny). Výrazná dominancia rozprávača pomáha týmto titulom posilniť rozprávačský charakter. V prípade rozprávky na dobrú noc tento útvar často zastupuje úlohu rodiča - večerné čítanie pred spaním, čomu je prispôsobené aj sukcesívne radenie jednotlivých pásem (jeden interpret zvukovo realizuje rozprávača a prehovory účinkujúcich postáv, absencia ruchov - zvuky imitatívneho charakteru). Hudobná zložka v podobe zvučky plní v tejto forme rámcovú a identifikačnú funkciu. Postava vstupuje do textu v krátkych časových úsekoch, no jej pomerne častý výskyt pomáha zvýšiť dramatickosť textu a zároveň udržať pozornosť poslucháča. Dlhšie časové úseky rozprávača uvádzajú percipienta do príbehu, urýchľujú a posúvajú dej a v závere ho uisťujú o šťastnom konci. Tendencia k relatívne stabilnej štruktúre rozhlasovej rozprávky v krátkej forme sa tak pre poslucháča (najmä v detskom veku) stáva istou zárukou želanej stereotypie s vysokou mierou prediktability.

Spracovanie slovenskej ľudovej rozprávky od P. Dobšinského sa pre vybraných upravovateľov stalo zdrojom transformácie textu z literárneho do mediálneho (v našom prípade do rozhlasového) prostredia. Rozprávka sa v procese akusticko-auditívnej rozhlasovej komunikácie akoby navracia k svojej pôvodnej forme (vo svojej pravej funkcii patrí rozprávková narácia k orálnemu typu). V. Marčok (1978, s. 133, 134) zdôrazňuje dôležitosť ústneho tradovania vplyvajúceho na podobu rozprávkových príbehov, pričom cieľom je „dosiahnuť najväčší možný účinok pomocou čo najmenšieho množstva ľahko spájateľných, zapamätateľných a obmieňateľných prostriedkov“. Rozprávania odrážali predstavy ľudstva,

pretvárali spoločenské motívy, vypovedali o ľuďoch, ich práci, boji, snoch, nadčasových životných pravdách, túžbe v naplnení dobra, šťastí, spravodlivosti, viere v kúzelnú moc slova, a tak možno rozprávku považovať za revolučné slovesné umenie (J. Čeňková, 2006, s. 407; E. Pauliny, 1990, s. 313). Uvedené špecifiká rozprávkového textu sa vo svojich úpravách pre potreby rozhlasu snažili uplatniť aj M. Ďuričková a P. Glocko.

Naznačené tendencie stabilnej štruktúry slovenskej ľudovej rozprávky v rozhlasovom prostredí, ako aj viac, či menej potrebné zásahy jednotlivých upravovateľov poskytujú tomuto žánru aj naďalej nenahraditeľné miesto v tvorbe pre detského percipienta, ktorý na základe priamočiareho príbehu, čierno-bielej typológie postáv a iných rozprávkových atribútov postupne spoznáva dôležitosť zakotvenia pravých životných hodnôt. Prínosom v prípade rozprávky v procese akusticko-auditívnej komunikácie (na rozdiel od audiovizuálneho typu) sa zároveň stáva aktívna účasť percipienta (bez ohľadu na vek) s možnosťou dotvoriť text, a tak sa stať v istom zmysle jeho spolutvorcom.

Literatúra a zdroje

- ČEŇKOVÁ, J.: Teorie vzniku pohádek a adaptace lidové pohádky. In: Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury: Adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež. 1. vyd. Praha: Portál, 2006, s. 107 - 126. ISBN 80-7367-095-X
- ČERMÁK, F.: *Jazyk a jazykověda*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2007, 343 s. ISBN 978-80-246-0154-0
- JAKOBSON, R.: *Lingvistická poetika*. Bratislava: Tatran, 1991, 280 s. ISBN 80-222-0272-X
- KRÁL, Á. – SABOL, J.: *Fonetika a fonológia*. Bratislava: SPN, 1989, 392 s. ISBN 80-08-00036-8
- MÁLEK, P.: *Teorie intertextu a literární kontexty filmu II*. In: *Illuminace*, 1993, roč. 5, č. 3 (11), s. 7-38. ISSN 1210-3713
- MARČOK, V.: *O ľudovej próze*. Bratislava: Mladé letá, 1978, 287 s.
- MRLIAN, R. a kol.: *Encyklopédia dramatických umení Slovenska*. 1. diel: A- L. Bratislava: Veda, 1989, 696 s. ISBN 80-224-0000-9
- MRLIAN, R. a kol.: *Encyklopédia dramatických umení Slovenska*. 2. diel: M – Ž. Bratislava: Encyklopedický ústav SAV a Veda, vydavateľstvo SAV, 1990. 712 s. ISBN 80-224-0001-7
- OSOLSOBĚ, I.: *Mnoho povyku pro semiotiku*. Brno: Nakladatelství „G“ hudba a divadlo, 1992, 200 s. ISBN 80-901112-0-3
- PAULINY, E.: Pavol Dobšinský a slovenská ľudová rozprávka. In: Dobšinský, P.: *Zakliata hora*. Tatran, 1990, s. 305-314. ISBN 80-222-0193-6
- PAVIS, P.: *Divadelný slovník*. Bratislava: Divadelný ústav 2004, 542 s. ISBN 80-88897-24-5
- SABOL, J.: *Kapitoly zo všeobecnej jazykovedy*. Košice: UPJŠ v Košiciach, 1988, 181 s.
- VLAŠÍN, Š.: *Slovník literární teorie*. Praha: Československý spisovatel, 1984, 468 s.

Iné pramene

Archív Slovenského rozhlasu

Zoznam interpretovaných rozhlasových rozprávok

názov, minútáž	rok vysielania/čas vzniku	autor	scenár/ úprava	réžia	Signatúra
Červeňkráľ a zlatovláska, 00:08:57:574	1986	P. Dobšinský	Mária Ďuričková	Jozef Dánai	SS-008512

Či sa hneváte? , 00:08:46:987	2008	P. Dobšinský	Peter Glocko	Oľga Janíková	SCD-000138
Jeleň zlatoparohý , 00:09:29:107	2005	P. Dobšinský	Mária Ďuričková	Táňa Tadolánková	SCD-000149
Kráľ času , 00:08:57:827	2005	P. Dobšinský	Mária Ďuričková	Táňa Tadolánková	SCD-000149
Kubove príhody , 00:09:50:360	2008	P. Dobšinský	Peter Glocko	Oľga Janíková	SCD-000138
O hlúpej žene , 00:08:25:213	2008	P. Dobšinský	Peter Glocko	Oľga Janíková	SCD-000138
O chudobnom mlynárovi , 00:07:28:733	2005	P. Dobšinský	Mária Ďuričková	Táňa Tadolánková	SCD-000149
O veternom kráľovi , 00:08:01:493	2005	P. Dobšinský	Mária Ďuričková	Táňa Tadolánková	SCD-000149
Popolvár , 00:09:44:150	1980	P. Dobšinský	Mária Ďuričková	Viola Muránska	SS-008082
Statočný valach , 00:09:49:827	2008	P. Dobšinský	Peter Glocko	Oľga Janíková	SCD-000138
Svenči gazda, zvieracej reči vedomý , 00:07:43:213	2008	P. Dobšinský	Peter Glocko	Oľga Janíková	SCD-000138
Zlatí bratkovia , 00:08:21:173	2005	P. Dobšinský	Mária Ďuričková	Táňa Tadolánková	SCD-000149

Zdroj: Archív Slovenského rozhlasu

Abstract

The contribution deals with the folk tale and its intersemiotic transformation to audio form. At the present moment, radio transformed folk tales represent the only source of knowledge of this folk narrative genre for majority of children percipients. The research that has been carried out into the field to this point proposed several conceivable ways of looking at the folk tale, not excluding the possible interdisciplinarity, thus confirming versatility of the genre.